

En litt annerledes lokal krigshistorie

Redaksjonen i «Haakon» hadde i forrige utgave (årgang 2015) en bred presentasjon av lokal freds- og krigshistorie. Også nå i 2016 fortsetter norske aviser og TV-kanaler å vise beretninger fra krigen. I høst vises en helt ny norsk film om «Kong Haakons nei».

I dette nummer av «Haakon» trykker vi en historie fra april dagene 1940, skrevet av redaktør og aviseier Arne Løken (1902–1984). Manuskriptet har vi fått av hans sønn, Carl Peter Løken, og handler om hvordan mannskapet på Høytorp fort – etter noen intense dager – måtte bære ut det hvite flagget og kapitulere for den tyske overmakten. Opplevelsene ble skrevet ned 23 år etter at de fant sted. En sterk og rørende historie!

Noen glimt fra Høytorp fort i april dagene 1940

Av Arne Løken

Selv om begivenhetene på Høytorp fort i april dagene 1940 nå ligger 23 år tilbake i tiden, står de for mange av oss nesten like friskt i erindringen som om det skulle skjedd for bare noen måneder siden. Vi fulgte selvfølgelig begivenhetene ute i Europa på den tid med oppmerksomhet og adskillig uro, men vi hadde allikevel ikke formådd å innstille oss på det som skulle komme – og plutselig var vi midt oppe i kamphandlinger på egen jord og på hjemlig grunn. Det har mere enn noe annet brent seg fast i sinnet.

Mobiliseringsordren fra Høytorp fort gikk ut den 9. april, like etter at de tyske flyene strøk nordover langs Glomma i tette formasjoner, men mange av de gamle festningsartilleristene meldte seg til tjeneste ennå før mobiliseringsordren var kommet frem. Allerede 10. april var innsiget av soldater i full gang.

Arne Løken. Portrett-tegning utlånt av Carl Peter Løken.

Forsvarsviljen var stor

Som soldat av årgangen 1922/23 var det med en egen, rar følelse man trakk i uniform igjen. Meget var så forandret

12 cm tårnkanon på Høytorp fort sommeren 1940. Tre tyske soldater sitter på kanonrøret.

fra den gang, og nå var det alvor. De to–tre første dagene var det ikke stort å ta seg til. Mannskaper strømmet inn i store mengder, og mere enn hva festningen kunne ta imot. Forsvarsviljen hos ungdommen var ikke til å ta feil av. Vi har aldri fått vite det helt eksakt, men vi antok at festningen hadde en bemanning på 500–600 mann da det tyske angrepet satte inn. Før denne dagen var det imidlertid også mannskaper fra andre avdelinger som hadde meldt seg på festningen, beordret til forskjellige oppdrag i distriktet.

Sneen lå flekkvis i festningsområdet, med store isdannelser her og der. Det vekslet med snesludd og mildvær, og i veiene på fortet sildret vannet i små bekker. Inne i korridorene og rommene i det indre festningsanlegg dryppet det jevnt fra tak og vegger. Alt inventar var gjennomvått, og tanken på å bo der var ikke særlig opploftende.

Hva festningen hadde av mat og ammunisjon var ikke problemer vi soldater beskjeftiget oss med, men vi kunne ikke unngå å legge merke til en uhorvelig mengde kaffe som ble kjørt inn. Sekk etter sekk med rå kaffe ble sjauet inn i de indre opplagsrommene, og kokka fortalte at hun sov på kaffesekker om natten. Forklaringen var den, at det var kommet inn en båt med kaffe til Fredrikstad om morgenen den 9. april, og lasten ble spredt over hele Indre Østfold, hvorav festningen fikk sin beskikkede del. Det var jo hyggelig å vite at vi i hvert fall hadde kaffe nok, men ved til kokingen var det så som så med. Ca. en halv favn isbelagt bakhonved var det hele vi fikk rasket sammen før portene ble lukket.

Lørdag 13. april

Det kunne være mange små episoder å minnes, men la oss hoppe frem til lørdag den 13.april. Beretningene om

tyskernes fremrykning fra Oslo-området, og om kampene ved Fossum bro var selvfølgelig nådd frem til festningens personell. Fra toppen av festningen hadde vi glimtvis kunnet følge de tyske jagerflyene i deres angrep på de norske styrkene, og dumpe drønn av granatnedslag hørtes i det fjerne. Vi hadde også sett norske tropper på marsj østover.

Nokså presis kl. 14 åpnet festningen ild med sine 12 cm tårnkanoner. Smellene ga en voldsom gjenklang inne i festningens mange ganger og rom, og vi hadde følelsen av at disse rommene nærmest virket som kassen på en fiolin. Enkelte glassruter sprang også under de første skuddene. En av de store brisantgranatene som ble skutt ut, slo an mot en tretopp på festningsområdet og eksploderte med et fantastisk brak, men merkelig nok uten at noen ble skadet. Skuddene var rettet mot Rom skole og veistrekningen mellom Fossum bro og Askim.

Ildgivningen fra festningen var markeringen av at nå var også vi med i kampene – den utløste en febrilsk aktivitet på mange felter – og det vi ikke hadde kunnet fatte skulle skje på hjemlig jord, var en realitet.

Stor forvirring

Det gjorde et voldsomt inntrykk på oss å se svære kolonner av norske soldater på vei østover. Fra festningstoppen kunne vi leilighetsvis følge dem med øynene langt innover i Hærland. Hva så med festningen? Vi hadde forstått det slik at infanteriet skulle legge seg foran festningen for å ta opp kampen med tyskerne, og at festningen skulle understøtte dette forsvaret. Nå ble vi

liggende der som ei øy inne i tysk besatt område. Hvor lenge kunne det holde? Men kommandanten «trøstet» oss: Vi skulle kjempe til siste mann.

Evakuering av Mysen

Lørdag ble det gitt ordre om evakuering av Mysen, og befolkningen strømmet ut i hui og hast – og tok seg frem som best de kunne. For oss på festningen virket det jo litt misforstått at gårdene i Hærland og nærmeste distrikt ble overbefolket – midt i skuddlinjene fra festningen, hvis tyskerne nærmet seg fra den kant. Men det var jo for sent å gjøre noe med det. Vi visste heller ikke på det tidspunkt at all ammunisjon til tårnkanonene var brukt opp mot Askim-området.

Tyskerne kommer

Sent lørdag ettermiddag marsjerte de tyske tropper i samlet kolonne, fra Slituområdet til festningen, og la seg like utenfor den. Det ble en del skuddveksling, og bl.a. ble vaktstuen og dermed også sentralbordet for telefonen tatt. En av de fremskutte norske mitraljøseposter var praktisk talt i «nærkamp» med tyskerne.

Da skytteren så en tysk tropp på passende skuddhold, brente han løs med mitraljøsen – og svaret kom omgående som et regn av kuler. På en mirakuløs måte klarte han å trekke seg unna, og kom velberget inn med bulker i hjelmen etter streifskudd – likblek og skjelvende – men med humøret i behold.

Så kom da ordren om at alle mann skulle inn i det indre festningsområde – innenfor vollgravene – og at alt som beveget seg utenfor var fiender.

Tunet på Høytorp fort

I tussemørket var det selvsagt ikke lett å skjelne mellom de forskjellige uniformer. De tunge portene ble lukket og all forbindelse med utenverdenen var brutt. Nå måtte det bære eller briste.

En natt vi aldri glemmer

Selv var jeg i maskinavdelingen under den sindige og rolige furér Larsen. Hele troppen ble henvist til det rommet i fjellet hvor den store dieselmotoren for lysverket var stasjonert og gikk for fullt. Sengeplasser var det selvfølgelig ikke her, og man fikk innrette seg som det passet. Vått var det overalt, og på taket over oss knitret mitraljøsene med jevne mellomrom. Å forsøke å sove var fåfengt. Noen av guttene foldet sine hender i stille bønn, andre trasket rastløst frem og tilbake på gulvet over liggende skikkelser, og andre igjen som var sjokkert over forholdene, la ikke fingrene imellom – for å si det pent.

Et helt spesielt oppdrag

Blant de oppdrag jeg fikk den natten, var også det å skrive testament for et par av karene. De hadde ikke fått ordnet seg før de reiste hjemmefra, og nå ville de i alle fall bli funnet med sitt testament i lommen. Vi skulle jo kjempe til siste mann. Det kan ikke beskrives der vi satt den natten – under de forhold jeg har fortalt om – for å feste deres siste vilje ned på et stykke tilfeldig funnet papir.

Et samband til besvær

Som nevnt var festningens sentralbord tatt av tyskerne, og mannskapet fra maskinavdelingen fikk ordre om å montere et reservebord som befant seg inne i festningen. Det var lettere sagt enn gjort. De fleste av oss hadde ikke sett et sentralbord før, men heldigvis var det en elektroingeniør i troppen, og han tok fatt. Sentralbordet i seg selv var all right nok, men alle ledninger som

var lagt i rør inne i festningen, var helt defekte. Ved å strekke løse ledninger ble det etablert en slags forbindelse, men et bekymringsfullt samband.

Da vi dro disse løse ledningene rundt omkring, fikk vi den beste anledning til å se forholdene i de forskjellige rom og avdelinger på nært hold. Noen hadde forsøkt å fyre opp i ovnene som stod der, men ovnsrørene var rustet i stykker og røken fylte rommene. Sengene i sykerommene var gjennomvåte som tomkasser trukket like opp fra sjøen. Heldigvis fikk vi ikke bruk for dem.

Ingen solskinnshistorie

Når jeg er bedt om å fortelle litt fra festningen i april dagene 1940, må det være riktig å se forholdene slik som de virkelig var, og ikke lage en solskinnshistorie ut av det. Noen helteglorie kan dessverre ingen som var med vente å få. Tvert i mot – det var et sorgens og mismotets kapittel. Det hjalp så lite at både offiserer og mannskaper viste innsatsvilje og personlig mot, når midlene var så bedrøvelige. Allerede i mange år før 1940 var jo festningen stilt i reserve, og det ble overhodet ikke gitt noen bevilgninger til vedlikehold av den. Skal vi ikke helt ærlig si at festningen falt på den forsvarspolitikken som var ført i mange år? En annen sak er om det var riktig – under de forhold som festningen befant seg i – å sette den inn i kamp. Det er imidlertid et militært spørsmål, som en legmann ikke kan uttale seg om.

Kamphandlingene

Klokken halv fem søndag morgen startet det tyske angrepet. Det kom fra vest og nord, og altså mot festningens aller

svakeste sider. Den ble jo i sin tid anlagt med tanke på angrep fra øst. Under redselsfulle skrik og intens ildgivning fra mitraljøser og bombekastere stormet tyskerne på. Det festningen hadde å møte dem med var noen få mitraljøser og håndvåpen, men de norske gutta var ikke skvetne. Lenge holdt de tyskerne på avstand, og mange av dem falt, særlig i angrepet fra nord.

Jeg skal ikke gå i detaljer. I vest vokste skogen tett like opp til vollgravene, og fremrykningen her var så mye lettere. Over oss kretset bombeflyene i lav høyde, men det var et tett skydekke med sludd, og siktbarheten var borte. Vi tenkte med gru på hva som ville skje hvis bombene begynte å falle. Festningen var ikke bygget til å motstå den slags våpen, og de mange støpte veggene ville ha blåst inn som kulisser. Det knitret og spraket og smalt på alle kanter, men det var tross alt de tyske kampskrikene som virket mest uhyggelig. Tyskerne arbeidet seg jevnt og trutt opp mot vollgravene, og nå var det bare 25–30 meter mellom ildlinjene. Denne ilddåpen tok guttene forbausende rolig. Vi så enkelte tilfelle av nervøst sammenbrudd, og det ville ha vært forbausende om noe sånt ikke skulle ha hendt. I en slik stund lærer man menneskene virkelig å kjenne, og at det var svikt hos mannskapene skal ingen fortelle.

Ikke fnugg av sjanse

Det var helt gitt nå at festningen som helhet ikke ville makte å stå imot dette angrepet av verdens mest veltrimmede soldater, og med et utstyr som vi ikke hadde fnugg av sjanse til å hamle opp imot. Tyske soldater var trengt

helt opp på toppen av festningen, da en liten tropp med det hvite flagget i spissen dro ut av hovedporten for å underhandle om overgivelse. Jeg så personlig at tårene rant fra øynene på en av gutta da det hvite flagget ble båret ut. Det var så inderlig forsmedelig det hele, og beveget var vi alle som en.

Det ble ingen betingelser for overgivelse. Total utslettelse eller betingelsesløs overgivelse var alternativene, og så ble det det siste.

Ilden opphører

Ordren: «Ilden opphører» gikk fra mann til mann, og så var det å stå der tafatt. Hva ville skje nå? Vi fra maskinavdelingen gikk over i maskinhuset og stod der lenge. Det var så tyst og rart overalt. Et par av oss lukket forsiktig opp ytterdøren for å se hva som foregikk. «Hände hoh», var svaret. Utenfor stod to tyskere med maskinpistolene rettet mot oss. Vi så det ville blikket i øynene på dem, hendene som holdt maskinpistolene skalv lett og fingrene krøket om avtrekkerne, ferdig til skudd. De hadde «forsvinningsdraktene» kastet lett over seg, rundt halsen hang rekke av patronbånd og fra skaftestøvlene stakk håndgranatene opp. Bare synet av disse tyske «krigsmaskinene» kunne gjøre noen og hver nokså skremte.

Oppstilling

Alle mannskaper på festningen ble kommandert til oppstilling ute i vollgraven. Tyske mitraljøseposter tok stilling på alle strategiske punkter, og enhver tanke på flukt var utelukket. Mannskapene ble nøye gransket, og alt som luktet av våpen til og med

Det originale inngangstårnet til Reduiten på Høytorp fort.

vanlige lommekniver, måtte leveres. Slik stod vi da i flere timer og ventet og ventet, mens tyskerne herjet og skrek. Det var et jevnt snesludd, og alle ble mer eller mindre våte. Omsider ble vi kommandert inn i brakkene og stuvet sammen som det best falt seg. Hvor mange mann det gjennomsnittlig var i hver brakke er umulig å si, men å gå på gulvet når hver mann hadde satt seg, var i hvert fall umulig. Alle vinduer og dører ble omhyggelig lukket, vakter ble stilt på alle kanter, og det ble gitt omhyggelig beskjed om at den som åpnet et vindu eller en dør uten videre ville bli skutt.

Utdeling av tobakk

Da festningen overga seg, ble alt hva den hadde av rokesaker delt ut blant mannskapene, og det hadde vi også fått lov å beholde. Tenk så litt på atmosfæren i disse overfylte brakkene

Alle mann dampet nervøst på hva de hadde av røkesaker, klærne oste av damp og svette, og ikke en sprekke på en dør eller et vindu til luftning, men det gikk det også

Sulten begynte å melde seg. Ingen hadde spist noe siden lørdag middag, og mat var det ingen som tenkte på da kampene pågikk. Da jeg mandag ettermiddag, etter lange parlamenteringer, fikk lov å søke hjelp på Mysen sykestue for en mindre skade, hadde bare noen få fått en kopp svart kaffe.

Senere fulgte møysommelige marsjer, og omsider havnet mannskapene i

Calmeyergatens misjonshus i Oslo, hvor sivilbefolkningen viste enestående offervilje. De hjalp med mat og forfriskninger, og gutta blir varme om hjertet den dag i dag når de tenker på hva denne hjelpen betød.

Etterord

Så minnes vi til slutt vår venn, den kjekke, sympatiske eidsberggutten, Thorer Skaarer, som var eneste nordmann som falt under kampene på Høytorp fort. Måtte hans minne holde forsvarstanken levende i oss.

Flyfoto fra Høytorp fort